

ARAP DİLİ GRAMERİNDE ŞİBH-İ CÜMLE VE TAALLUK

© Fatih ULUGÖL^a

Öz

Arap dilinde cümleyi oluşturan ve *müsned-müsnedun ileyh* diye adlandırılan iki ana unsur vardır. Cümle içerisinde asıl olan bu iki unsur, fiil cümlesinde fiil ve fâil, isim cümlesinde ise mübtedâ ve haber olarak bulunur. Bazen de cümle içerisinde bu ikisi dışında kalan, çoğu zaman ana düşünceyi ve cümlelerin ifade ettiği temel manayı sunma hususunda kendilerinden müstağni olunabilen, ancak söylenmek istenen manayı tamamlama, manası kapalı olan cümleye açıklık getirme, genel manayı tahsis etme gibi amaçlarla kullanılan ve nahiv ilminde *fazla* (الفضلة) diye isimlendirilen mef'ûl, hâl, temyiz vb. yan öğeler bulunur. Bu öğelerden biri de şibh-i cümle diye adlandırılan zarf ve câr-mecrûrdur. Bunlar fiilin meydana geldiği zaman, mekân, şekil, durum vb. yönlerle cümlede eksik kalan manaları ortaya çıkarıp kastedilen mananın eksiksiz bir şekilde ifade edilebilmesi hususunda son derece önemli bir rol oynarlar. Bu vazifeyi yerine getirirken de cümle içerisinde zikri geçen ya da karîneler yoluyla anlaşılacak fiiller ile çok sıkı bir irtibat (taalluk) içerisinde bulunurlar. Bu sebeple mananın sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi, bu irtibatın doğru bir şekilde tespit edilmesine bağlıdır.

Bu makalede şibh-i cümle konusu zarf, câr-mecrûr ve taalluk alt başlıklarıyla ele alınmaktadır. İstilahların kelime tahlillerinin yapılması, konuyla ilgili bazı meselelerin ele alınması ve konu etrafında dilcilere ait bazı farklı bakış açılarının irdelenmesi suretiyle Arap gramerinde son derece önemli bir yeri olan bu konunun kavranmasına yönelik katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Nahiv, Şibh-i Cümle, Zarf, Câr-Mecrûr, Taalluk

^a Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, mfatihulugol@gmail.com

QISSI PREPOSITION AND DEPENDENCE IN ARABIC GRAMMER

Sentence, by nature, consists of two main elements in all languages. These main elements which are called by the grammarians (*nahwiyyun*) *musnad* (predicate) and *musnad ilayh* (subject) are supported by auxiliary elements (*fadla*) for the full understanding of the desired meaning. Adverb (*zarf*) and preposition and genitive (*jâr-majrûr*), which are expressed with the concept of qissi preposition occupy an important place in explaining the time, place and situation of the act. The main subject of this article is the dependence (*ta'alluq*) of adverb and preposition and genitive on the adverb mentioned in the sentence or deleted, and the identification of this dependence correctly. In addition, in order for a text to be understood correctly, to put the duties of relevant elements in the sentence by explaining the principles necessary for the determination of the dependence serves to protect the collocutor from misunderstanding. The linguistic and terminological analyzes of the concepts of qissi preposition, adverb, preposition and genitive, and the meanings expressed in the records are explained by taking into consideration the diligence of the linguists in terms of conceptualization and division...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Şibh ve cümle kelimelerinden oluşan *şibh-i cümle* teriminin ne manaya geldiğine geçmeden önce bu kelimelerin müstakil manaları üzerinde durmak gerekir. *Şibh* kelimesi lügatte eş, benzer ve denk gibi manalara gelip çoğulu *جمل أشباه* şeklinde gelir. *Cümle* kelimesi ise her şeyin bütününe denir ki çoğulu *جمل* şeklinde gelir.¹ Cümlenin ıstilahî manası ise tam bir mana ifade etsin ya da etmesin biri diğerine isnad edilmiş olan ve iki kelimedenden meydana gelen terkiptir.² Cümlenin lügavî anlamıyla ıstilahî anlamı arasındaki ortak nokta, her ikisinin de bir bütünün parçalarını bir araya getirmeyi ifade etmesidir.³ Tariften de anlaşıldığı üzere bir terkipten cümle olabilmesi için tam bir mana ifade etmesi şart değildir. Bu yönüyle cümle *kelamdan* ayrılır. Çünkü bir terkipten kelam denilebilmesi için tam bir mana ifade etmesi gerekir.⁴ Buna

¹ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît*, (Beyrut: ts.), "cml" md., 1256.

² Cürcânî, Ali b. Muhammed, (ö. 816/1413), *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk., Muhammed Sıddık el-Minşâvî, (Kahire: Dâru'l-fazîlet, 2004), 70.

³ Bkz. Suyûtî, Celâluddîn, (ö. 911/1505), *el-Metâli'u's-sa'ide fi şerhi'l-feride*, thk., Nebhân Yasîn, (Bağdat: Dâru'r-risale, 1977), 1: 95.

⁴ İbn Hişâm, Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Muğni'l-İebîb*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010), 431.

göre “إن جاء محمد” ifadesine cümle denildiği gibi, “إن جاء محمد” Şayet Muhammet gelirse...” ifadesine de cümle denir. Şibh-i cümle ise “cümleye benzeyen” manasına gelmekte olup nahivcilerin ıstılahında zarf ve câr-mecrûr için kullanılmaktadır.⁵ Bazen câr-mecrûra da zarf denilmektedir. Bunun sebebi câr-mecrûrun çoğu zaman zarfın ifade ettiği manada kullanılmasıdır. Nitekim “جلست على الأرض” ifadesindeki harf-i cer ile “جلست فوق” ifadesindeki zarf aynı manaya gelmektedir. Bunun bir başka sebebi ise cümle içerisinde zarflara tanınan bazı ayrıcalıkların cümlenin diğer unsurlarına tanınmamasına rağmen câr-mecrûrların da aynı ayrıcalıklara sahip olmasıdır.⁶ Bu kullanıma göre zarf, şibh-i cümlenin eş anlamlısı olmaktadır.

A. Şibh-i Cümle İsimlendirmesi

Zarf ve câr-mecrûrun şibh-i cümle diye isimlendirilmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin ilki, bazen cümle hafzedilince onun yerine yalnızca zarf ya da câr-mecrûrun kullanılabilmesidir. Bu durum sıla cümlelerinde meydana gelir. Bu cümleler, yerlerine zarf ve câr-mecrûr kullanılmadıkça hafzedilemezler.⁷ Örneğin {قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ وَمِنَ النَّجَارَةِ} “De ki: Allah’ın katında bulunan (mükâfat) eğlenceden de ticaretten de daha yararlıdır.” (el-Cum’a, 62/11) ayet-i kerîmesinde geçen “مَا عِنْدَ اللَّهِ” ifadesinin takdiri “مَا اسْتَقَرَّ عِنْدَ اللَّهِ” şeklinde olup “اسْتَقَرَّ” cümlesi hafzedilmiştir. Bu hafzi mümkün kılan şey ise zarfın onun yerine kullanılmasıdır. Zarf ve câr-mecrûrlar, bu şekilde zikredilen mahzûfun yerine kullanıldığı için şibh-i cümle diye isimlendirilmişlerdir.

İsimlendirmenin ikinci sebebi ise zarf ve câr-mecrûrların bazen fiile taalluk edip cümleye delalet etmesidir. Her ne kadar bazen şibh-i fiile taalluk edip müfrede delalet etseler de genellikle fiile taalluk etmeleri sebebiyle müfredden ziyade cümleye benzemiş olurlar. Bunlar, zarf-ı müstakar olup böylece asıl sıfat, hâl, haber ya da sıla olan umûmî manalı mahzûf bir fiile taalluk etmesi durumunda bu fiillerle beraber faillerinin de konumunda

⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 499; Bkz. Bahâuddin İbn Akîl Abdullah b. Abdurrahman (ö. 769/1367), *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Kahire: Dâru't-turâs, 1980), 1:154.

⁶ Antâkî, Muhammed, *el-Muhît fi esvâti'l-arabiyyeti ve nahvihâ ve sarfihâ*, (Beyrut: Dâru's-şarki'l-arabî, ts.), 3:374. Bu imtiyazlara örnek olarak şunlar verilebilir: Muzâf ile muzafun ileyh arasında fâsıla bulunması caiz değilken, zarf ve câr-mecrûrlar bu ikisi arasında fâsıla olarak bulunabilir. Yine ليس fiilinin haberinin kendisine tekaddüm etmesi caiz değilken, haberin zarf ya da câr-mecrûr olması durumunda bu tekaddüm caiz olur.

⁷ Bkz. Antâkî, *el-Muhît*, 3:375; Fahrettin Kabâve, *l'râbu'l-cümel ve eşbâu'l-cümel*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2014), 273.

bulunmuş olurlar. Fiiller failleriyle beraber cümle oldukları için bunların makamında bulunan zarf ve câr-mecrûrlara şibh-i cümle denmesi uygun olmuştur.⁸

Şibh-i cümle isimlendirmesinin bir diğer sebebi ise zarf ve câr-mecrûrların iki ya da daha fazla kelimedenden meydana gelmeleri yönüyle cümleye benzemeleridir. Bunlar içerisinde tek kelime gibi görünen أمام، عند، gibi zarflar da في takdirinde olduğu için iki kelimedenden müteşekkil kabul edilir. Ayrıca genel manalı mahzûf bir fiil ya da şibh-i file taalluk etmeleri durumunda müstetir zamire de delalet ederler ki bu durumda üç kelimedenden meydana gelmiş olurlar.⁹

B. Şibh-i Cümlelerin Kısımları

Yukarıda, nahivcilerin ıstılahında şibh-i cümle denince şu iki şeyin anlaşıldığı ifade edilmişti: Zarf ve câr-mecrûr. Bunların kendine has bazı özellikleri ve türleri olduğu için herbirini müstakil olarak ele almak gerekir.

1. Zarf

Zarf kelimesi sözlükte *kap* manasına gelir ki bu, bir şeyi içine alan nesnedir. Bu manada su kabına da “طرف الماء” denir. Yine kendisinde güzellikleri taşıyan adam manasında “رجل ظريف” denir ki bu ifadede kişi, sanki o güzelliklerin bulunduğu bir kap olarak görülmüştür.¹⁰

Bir nahiv terimi olarak ise şu şekilde tarif edilmiştir: Zarf, bir fiilin (حدث) meydana geldiği zamanı ya da mekânı bildirip içinde في manası taşıyan isimdir.¹¹ Buna göre zarf olan ismin zaman ya da mekâna delalet etmekle birlikte zarfiyet manası taşıyan في manasını da içermesi şarttır. Örneğin صليت الجمعة “Cuma günü namaz kıldım.” cümlesinde يوم kelimesi namaz fiilinin meydana geldiği zamanı bildirmektedir. Ayrıca يوم kelimesi في manasını taşımaktadır. Öyle ki bu cümlede في harfinin zikredilip “صليت في يوم الجمعة” denmesi durumunda cümlelerin manası değişmez. Kûfeli dilciler bu manayla

⁸ Bkz. Abbas Hasan (ö. 1398/1978), *en-Nahvu'l-vâfi*, (Mısır: Dâru'l-meârif, ts.), 2:417; Fahrettin Kabâve, *Îrâbu'l-cümel*, 272.

⁹ Fahrettin Kabâve, *Îrâbu'l-cümel*, 271.

¹⁰ Bkz. İbn Fâris, Ahmed (ö. 395/1004), *Mekâyîsu'l-luğa*, (Kahire 2008), “zrf” md., 555; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-arab*, (Beyrut 1994), “zrf” md., 9:229.

¹¹ Bkz. Eşmûnî, Ali b. Muhammed (ö. 918/1513), *Menhecü's-sâlik ilâ Elfîyyeti'bni Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998), 1:485; Suyûtî, Celaluddin, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'il-cevâmi'*, thk., Abdulhamid Hindâvî, (Mısır: el-Mektebetu't-tevfikiyye, ts.), 2:137; Mehmet Zihni Efendi (ö. 1331/1913), *el-Muktadab*, (İstanbul: Marifet yay., 2008), 202.

uyumlu olarak zarfa *mef'ûlun fih* demiştir.¹² Basralı dilciler bu manayı ifade etmek üzere *zarf* istilahını kullanırken Kisâî (ö. 189/805) *sıfat*, Ferrâ (ö. 207/822) ise *mahal* (المحل) kavramını kullanmaktadır.¹³

Zarf için yapılan tariflerde dikkat çeken bir diğer husus ise zaman ya da mekân bildiren ismin *fi* manasını taşımasının muttarid olmasıdır. Nitekim İbn Mâlik (ö. 672/1274) zarfı tarif ederken bunu açıkça zikretmiştir:

الظرف وقت أو مكان ضَمْنَا ... في باطراد كهنا امكث أزمنا

[*Zarf*, *harfinin manasını taşıyan zaman veya mekândır.*]¹⁴

Muttarid olmasının manası, bütün fiillerin *fi* harfinin manasını içeren isme müteaddî olabilmesidir. Eğer sadece belirli fiiller zımnen bu harfin manasını taşıyan isimlere müteaddî oluyorsa bu durumda o isimlerin muttarid olarak *fi* harfinin manasını taşıdığından söz edilemez. Zarfın tarifinde geçen *ittırad* kaydının konmasının şöyle bir sonucu vardır: - دخل - نزل - *سكن* fiilleri Arap dilinde çok kullanıldıkları için bunlarla birlikte kullanılan mekân ismi, sınırlı/belirli (mahdut) olsa bile¹⁵ bu ismin başında *fi* harfi açıktan kullanılmaz. “دخلت الدار” örneğinde olduğu gibi. Bu fiillerle birlikte kullanılan mekân ismi, her ne kadar *fi* harfini içerse de zarf diye isimlendirilmez. Çünkü sınırlı bir mekân olan *الدار* ismi her ne kadar *fi* harfinin manasını içerse de bu durum, yukarıda zikrettiğimiz üç fiile has bir durumdur. Bunlar dışındaki fiillerde ise *fi* harfinin açıkça zikredilmesi gerekir. Örneğin “أكلت الدار” ya da “نمت الدار” denilmesi caiz değildir.¹⁶ Bunun yerine “أكلت في الدار” ve “نمت في الدار” denir.

Zarfın tarifinde geçen “*fi* manası taşıyan isim” kaydı hususunda meydana gelen bir ihtilafı da burada zikretmemiz gerekir. Şöyle ki;

¹² Bkz. Neccâr, Muhammed Abdulaziz, *Dıyâu's-sâlik ilâ Evdahî'l-mesâlik*, (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2001), 2:152.

¹³ İbn Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Sırrî (ö. 316/929), *el-Usûl fi'n-nahv*, thk., Abdulhuseyn el-Fetelî, (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1985), 1:204.

¹⁴ İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî (ö. 672/1274), *Elfiyye*, (byy: Dâru't-teâvun, ts.), 1:30.

¹⁵ İleride de geleceği üzere zarf-ı mekânın mahdut olması durumunda bu ismin başında zarfiyet bildiren harfin açıkça zikredilmesi zorunludur.

¹⁶ Bkz. Sabbân, Muhammed b. Ali (ö. 1206/1792), *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûnî ala Elfiyyetü'bni Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997), 2:185.

nahivcilerin çoğuna göre, filin meydana geldiği zaman ya da mekânı bildiren ismin zarf olarak isimlendirilebilmesi için في harfinin mukadder olup zikredilmemiş olması gerekmektedir. Buna göre “صليت في المسجد” cümlesindeki المسجد kelimesi cumhura göre zarf değil, mef’ûlun bih gayr-i sarîhtir. İbn Hâcib (ö. 646/1249) ve Birgivî (ö. 981/1573) ise bu hususta cumhura muhalefet edip في harfinin mukadder olmasıyla zahir olması arasında fark olmadığını belirtmişlerdir. Bu görüşe göre yukarıdaki cümlede geçen المسجد kelimesi zarftır.¹⁷ Nitekim İbn Hâcib zarfı/mef’ûlün fihi bu bakış açısıyla, في harfinin mukadder ya da zâhir olması kaydı koymaksızın şöyle tarif etmiştir: “Mef’ûlün fihi, ibarede zikredilmiş olan hadisin kendisinde gerçekleştiği zaman veya mekândır.”¹⁸

a. Zarfın Türleri

Zarfın zaman ya da mekân ifade ettiği hususu yukarıda geçti. Zarfın bu iki kısımdan her biri *belirsiz (mübhem)* ve *belirli/sınırlı (mahdut)* olmak üzere iki kısma ayrılır. Sınırı, başlangıç ve sonu belli olmayan zaman zarflarına mübhem zaman zarfı denir. Örneğin *belli olmayan bir zaman, bir vakit, bir ara* gibi manalara gelen وقتًا ومدةً- زمانًا- حينًا gibi kelimeler mübhem zaman zarfı diye isimlendirilirler. Mübhem diye isimlendirilebilmesi açısından bu zarfların marife olmasıyla nekire olması arasında fark yoktur. Buna göre yukarıdaki isimler gibi الزمن- الحين gibi marife isimler de mübhem zaman zarflarındandır.¹⁹

Sınırlı bir mekânı bulunmayan mekân zarflarına ise mübhem mekân zarfı denir. Bunlar da أمام (ön), خلف (arka), فوق (üst) gibi yön bildirenler ve أرضًا (bir yer), مكانًا (bir mekân) gibi yön bildirmeyenler diye iki kısma ayrılır. Bu gibi zarfların belli bir sınırı ve mesafesi olmadığı gibi bunların ifade ettiği mana da görecelidir. Zira birine göre üst yönünü bildiren bir mekân başkasına nispetle alt, sağ ya da başka bir yön bildirebilir.²⁰ Dikkat edilecek

¹⁷ Bkz. İsferyînî, İsmâuddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh (ö. 945/1538), *Şerhu'l-İsâm alâ Avâmili'l-Birgivi* (Şurûhu'l-Avâmil kitabında), thk., İlyas Kaplan, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2014), 365; Gelibolî, Mustafa b. İbrahim (ö. 1176/1762), *Tuhfetu'l-ihvân fi şerhi el-Avâmili'l-mie li'l-Birgivi*, (Şurûhu'l-Avâmil kitabında), thk., İlyas Kaplan, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2014), 255.

¹⁸ İbn Hâcib, Osman b. Ömer (ö. 646/1249), *el-Kâfiye fi ilmi'n-nahv*, thk., Salih Abdulazim, (Kahire: Mektebetu'l-adab, 2010), 23.

¹⁹ Bkz. Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed b. Hasan (ö. 688/1289), *Şerhu'l-Kâfiye*, thk., Yahya Beşir Mısıri, (Riyad: Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, 1996), 1:579.

²⁰ Bkz. Murâdî, Hasan b. Kasım (ö. 749/1348), *Tavdîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti'bnî Mâlik*, thk., Abdurrahman Ali Selman, (Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 2008),

olursa yön isimleri hem mesafe cihetiyle hem de bulunduğu nokta cihetiyle mübhemdir. Yine *مَيْلًا* ve *فَرَسًا* gibi mekân bildiren isimlerin ifade ettiği mesafe her ne kadar belli olsa da bu alanın hangi mekândaki alan olduğu belli olmadığı için bu tür zarflara da mübhem mekân zarfları denmiştir.²¹

İbn Hacıb (ö. 646/1249) ve Radıyyüddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289), bazılarının mübhem mekân zarfını *nekire isim* kaydıyla tarif ettiğini nakletmektedir.²² Ne var ki, her iki müellifin de belirttiği üzere, mübhem mekân zarfının tanımını nekire ile kayıtlamak doğru değildir. Çünkü mübhem zaman zarflarından olan yön isimlerinin izafet halinde marifelik kazandıkları halde, zarf olmak üzere mansub olduklarında ihtilaf yoktur. Eğer nekirelik kaydı isabetli olsaydı, Arap dilinde kullanılan “وقفت أمامك” gibi *ي* harfi zikredilmeksizin kullanılan cümleler yanlış olurdu.

Sınırları belli olan zarflara ise mahdut zarf denir. Bu zarfların mahdut olması açısından marife olmasıyla nekire olması arasında fark yoktur. Buna göre, *ساعة* - *ليلة* - *يومًا* gibi zarfların ifade ettiği zamanların sınırları, miktarları belli olduğu için mahdut zaman zarfları diye isimlendirilirler.²³ Mahdut mekân ise duyu organları ile algılanabilen bir şekli olup sınırları belli olan isimlerdir.²⁴ Buna göre *دار* - *مسجد* gibi kelimeler mahdut mekân zarfidir. Ayrıca ism-i mekân olan *مُتَعَد* ve *مَجْلِس* gibi isimler de mahdut olan mekân zarflarından kabul edilmiştir.²⁵

Zaman bildiren isimlerin hem mübhem olanı hem de mahdut olanı, zarf olmak üzere mansub olmaya elverişlidir. “سرت حينًا” ve “سرت يومًا”

2:658; İbn Hişâm, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Şerhu şuzûri'z-zehab* (Mehattâtu rihleti's-sürûr ile birlikte), (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013), 216-218; Sâmer râî, Fadıl Sâlih, *Meâni'n-nahv*, (Amman: Dâru'l-fikr, 2011), 2:164 vd.

²¹ Bkz. Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid (ö. 1158/1745), *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk., Ahmed Hasan Behic, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013), 3:179; Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, 204-205.

²² Bkz. İbn Hacıb, Osman b. Ömer (ö. 646/1249), *el-İdâh fi şerhi'l-Mufassal*, thk., Musa el-Alîlî, (Bağdat: Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'd-diniyye, ts.), 1:317; Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1:579.

Mahdut mekân zarfını *nekire* kaydıyla tarif eden dilcinin/dilcilerin kim olduğuna dair yaptığım araştırmalar esnasında maalesef herhangi bir neticeye ulaşamadım. Ulaşabildiğim muasır kitaplar içerisinde ise yalnızca en-Nahvu't-tatbîki isimli kitapta mahdut mekân zarfının nekire kaydıyla tarif edildiğini gördüm. Bkz. Mansur Hasan el-Ğûl, *en-Nahvu't-tatbîkiyu'l-vâfi'l-müyesser*, (Amman: Dâru Yâfâ, 2009), 198.

²³ Bkz. Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1:579.

²⁴ Bkz. Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2:189.

²⁵ Bkz. İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî (ö. 672/1274), *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*, thk., Abdül Mün'im Ahmed, (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, ts.), 2:676.

örneklerinde olduğu gibi. Mekân bildiren isimlerden ise yalnızca mübhem olanlar ile müştak olan ismi mekânlar zarf olmak üzere mansub olabilirler. “سرت مسير زيد” ve “سرت فرسخا” örneklerinde olduğu gibi. Ancak müştak olan ismi mekânın mansub olabilmesi için, örnekte de görüldüğü gibi âmiliyle aynı kökten olması gerekir. Mahdut mekân isimlerine gelince, bunlar zarf olamazlar. Bilakis bu isimlerin başında zarfiyyet bildiren في ya da aynı manada kullanılabilen ب ve ل gibi bir edat kullanılmalıdır.²⁶ Zaman zarflarının her iki türünün de zarf olmak üzere mansub olması caizken, mekân bildiren isimlerin hepsinin zarf olamamasının sebebi şudur: Zarfta amel eden amiller içerisinde en köklü olanı fiillerdir.²⁷ Fiillerin zamana delaleti, mekâna delaletinden daha güçlüdür. Çünkü fiiller, hem görünümü itibariyle hem de iltizamî²⁸ olarak zamana delalet eder. Fiillerin mekâna delaleti ise sadece iltizamîdir. Aralarında bulunan bu güçlü münasebet sebebiyle fiiller, hadesin kendisinde meydana geldiği zamanı ifade eden harf-i cerin aracılığına gerek duymaksızın, zaman zarflarıyla birlikte kullanılır.²⁹

2. Câr- Mecerûr

Arap dilinde, isimlerin başında bulunup o ismi cer eden bazı harfler vardır ki bunlardan her birine *harf-i cer* denir. Bu harf-i cerlerin başında bulunduğu isme ise *mecrûr* denir. İleride ele alacağımız bazı hususların daha iyi anlaşılabilmesi için harfin manası üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Harf, Arap dilinde birçok şekilde tarif edilmiştir. Bu tarifler içerisinde tercihe şayan olanı şudur: “الحرف ما دلّ على معنى في غيره” Harf, kendisinden başka bir kelimedede bulunan manaya delalet eden kelimedir.³⁰ Bu tanımdan anlaşıldığı üzere harf, bir manaya delalet eder, ancak bu mana kendisinde değil başka bir kelimedede vücut bulur. Örneğin “جاء زيد” cümlesinin başına هل harfi getirildiğinde bu harf istifhama delalet eder. Ancak istifham manası bu harfin kendisinde değil, bilakis “جاء زيد” cümlesinde meydana gelmektedir. Bu

²⁶ Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri'z-zeheb*, 218; Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, 203.

²⁷ Bkz. Cürçânî, Abdülkahir b. Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 471/1078-79), *el-Avâmilü'l-mie*, (Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2009), 124.

²⁸ İltizam: Bir lafzın doğrudan doğruya konusunun yanında bir de zihnin bu konuyla bağlantılı gördüğü başka bir varlık veya anlama delalet etmesine denir. M. Naci Bolay, “Delâlet”, *DİA*, c. 9, (İstanbul: TDV yay., 1994), 119.

Fiil iltizamî olarak zamana delalet eder, çünkü her fiil bir zamanın içinde meydana gelir.

²⁹ Bkz. Eşmûnî, *Menhecü's-sâlik*, 1:488.

³⁰ İbnu'l-Verrâk, Muhammed b. Abdillâh (ö. 381/991), *İlelu'n-nahv*, thk., Mahmud Câsim Muhammed Dervîş, (Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1999), 142; Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdullâh (ö. 616/1219), *el-Lübâb fi İleli'l-binâi ve'l-irâb*, thk., Abdulilâh Nebhân, (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1995), 1:50; İbn Hişâm, *Şerhu şuzûri'z-zeheb*, 19.

cümlede istifham manasını meydana getiren kelime ise هل harfidir. Bu hususu biraz daha açmak gerekirse, örneğin başlama (ibtida) manası ifade eden من harfi ile *ibtida* lafzı aynı manaya gelmektedir. Ancak bu harf ile ibtida lafzı arasında şöyle bir fark vardır: İbtida lafzı başka bir kelimedede var olan manayı değil, bizzat kendi başına bir manayı ifade edebiliyorken, من harfi, kendisinde olan manayı değil, başka bir kelimedede var olan manayı ifade etmektedir.³¹

Harf-i cer terkindeki ikinci kelime olan *cer* ise, biri lügavî diğeri ıstilahî olmak üzere iki mana taşımaktadır: Lügatte bir şeyi çekmek, sürüklemek³² manasına gelen cer kelimesi, ıstilahta ise isme has olup onu fiil ve harften ayıran irap hallerinden birine denir.³³

Harf-i cerlere bu ismin verilme sebebine gelince, bu hususa iki farklı açıdan yaklaşılabilir. Birincisi, lügavî manası göz önünde bulundurularak isimlendirmenin yapılmış olması. Buna göre bu harfler fiil ya da şibh-i fiilin manasını isme doğru çektikleri/ulaştırdıkları için bu şekilde isimlendirilmiştir. Buradaki ulaştırmaktan maksat, isim ile fiil veya şibh-i fiil arasında manevî bir bağ kurmaktır.³⁴ İkincisi ise, ıstilahî manası göz önünde bulundurularak isimlendirmenin yapılmış olması. Buna göre bu harfler, dâhil oldukları ismi cer ettikleri için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu, tıpkı nasp eden harflerin nasp harfi, cezmeden harflerin de cezim harfleri diye isimlendirilmesi gibidir.³⁵ Bu harfler için Basralı dalciler harf-i cer (حروف الجر) ıstilahını kullanırken, Kûfeli dalciler harf-i cerle aynı manaya gelen hafd (حروف الحذف), fiil veya şibh-i fiille isim arasında bağ kurduğu için izâfe (حروف الإضافة), nekireden sonra geldiğinde sıfat olduğu için de sıfat (حروف الصفات) terimlerini kullanmışlardır.³⁶

a. Harf-i Cerlerin Manası

Yukarıda harf-i cerlerin dâhil oldukları isim ile fiil veya şibh-i fiil arasında bağlantı kurduklarını ifade ettik. Harf-i cerlerin sahip olduğu ve bu

³¹ Bkz. Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1:21-22.

³² İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, (byy: y.y., ts.), "crr" md.,153.

³³ Lübdî, Muhammed Semir Necîb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1985), 43.

³⁴ Bkz. Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, (ö. 538/1144), *el-Mufassal fi san'ati'l-irâb*, thk., Ali Bû Melhem, (Beyrut: Mektebetu'l-hilâl, 1993), 379; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2:302.

³⁵ Uleymî, Yâsîn b. Zeynüddin (ö. 1061/1651), *Hâşiyetu Yasîn alâ şerhi't-tasrih ala't-tavdîh li Elfiyyeti'bnî Mâlik*, (Kahire: el-Matbaatu'l-ezheriyye, 1908), 2:2.

³⁶ Bkz. İbn Yaîş, Yaîş b. Alî (ö. 643/1245), *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemaşerî*, thk., Emîl Bed' Yakub, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 4:454; Ubbezi, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, (ö. 860/1455), *el-Hudûd fi ilmi'n-nahv* (dipnotundan), thk., Necat Hasan Abdullah, (Medine, el-Câmiatu'l-İslamiyye, 2001), 403.

bağlantıyı kurmasını sağlayan manaları vardır. Bu manaları kısaca şöyle sıralayabiliriz: الباء harfi iki şeyi birbirine bağlama/bitıştırme (ilsâk), من harfi başlangıç (ibtidâ), إلى harfi bitiş (intihâ), عن harfi uzaklaşma (mücâveze), على harfi üzerinde olma (isti'lâ), الكاف harfi sebep, في harfi içindelik (zarfiyyet), التَّاء harfi teşbih, حَتَّى harfi bitiş (intihâ), رَبُّ harfi azlık ve çokluk (taklîl ve teksîr), الْوَاوُ ve الْكَافُ harfleri yemin, عدا، حاشا، خلا harfleri istisna، مذ ve مند harfleri başlangıç veya içindelik (ibtidâ veya zarfiyyet)، لولا harfi başkasının varlığı sebebiyle bir şeyin mümteni olması، كي harfi sebep، لعل harfi umma (teraccî) manasını ifade eder.³⁷ Buna göre, örneğin “صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ” dendiğinde فِي harf-i cerri, zarfiyyet manasıyla namaz kılma işinin mescitte meydana geldiğini ifade ederek, namaz kılma fiili ile mescit arasında bir bağ kurmaktadır.

Harf-i cerlerin, yukarıda kısaca verdiğimiz manalar dışında başka manalar da ifade ettiği hususunda Basralı ve Kûfeli dilciler arasında ihtilaf vardır. Şöyle ki, Basralı dilcilere göre, her harf-i cerin vaz edildiği aslî bir manası vardır ve harf-i cer, bu manayı mecaz olmaksızın hakiki mana olarak ifade eder. Bir harfin, bu vaz'î manası dışında bir mana ifade ettiği görüldüğünde, bu durum ya lafzın kabul edebileceği bir tevil ile yorumlanır ya da o ibarede var olan fiile başka bir fiilin manasının *tazmîn*³⁸ edildiği sonucuna varılır. Bu iki ihtimalin mümkün olmaması durumunda ise, bir harfin diğer harf yerine şâz olarak kullanıldığı kabul edilir.³⁹ Buna göre,

³⁷ Suyûtî, Celaluddin, (ö. 911/1505), *el-Behcetü'l-merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*, thk., Murtaza Ali Seyyah, (byy. Dâru'l-ulûm, 2012), 1:357 vd.; İsmâuddîn el-İsferâyînî, *Şerhu'l-İsâm*, 338 vd.; Sadullah el-Birde'î, *Hadâiku'd-dekâik alâ metni enmûzec li'z-Zemahşerî*, (İstanbul, Salah Bilici kitabevi, ts.), 375 vd.

³⁸ Tazmîn, cümle içerisinde zikredilen bir kelimeye aralarında var olan bir münasebet sebebiyle başka bir kelimenin manasını katmaktır. Böylece bir kelimeyle iki kelimenin manası ifade edilmiş olur. Arap Dilinde tazmin semâî olup gelişigüzel her fiil üzerinde istenilen şekilde icrâ edilemez. Ancak Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye tazminin üç şartla kıyâsî olabileceğini ifade etmiştir. Bu şartlar; 1. İki fiil arasında münasebet olmalı. 2. Başka bir fiilin de kastedildiğine delalet edecek bir karinenin bulunup herhangi bir karışıklığın bulunmaması. 3. Yapılacak tazminin Arap Dili zevkine uygun olması. Tazmîn konusu müteaddilik-lazimîlik ve harf-i cerlerin fiillerle kullanımı gibi hususlar yönüyle Nahiv ilminin konusu iken, var olan hafif yoluyla meydana gelen îcâz yönüyle de Meânî ilminin konusudur. Tazmîn ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. İbn Cinnî, Osman (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, (byy.: el-Hey'etu'l-mısriyyetu'l-amme li'l-küttâb, ts.), 2:310; Eşmûnî, *Menhecü's-sâlik*, 1:446; Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke (ö. 1398/1978), *el-Belâgatü'l-arabiyye*, (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2010), 2:49 vd.; Taş, Süleyman, “Arap Dilinde Tazmin Ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı” (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015).

³⁹ Bkz. Murâdî, Hasan b. Kasım (ö. 749/1348), *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-meânî*, thk., Fahrettin Kabâve-Muhammed Nedim Fadıl, (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1992), 46; Ahmed Muhammed Abdullah, “Zâhiretu't-tekârud fi'n-nahvi'l-arabî”, *Mecelletü'l-camiati'l-İslamiyye*, sy. 59, (ts.): 265.

Basralı dilcilerin örneğin {وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ} “Ve and olsun sizi hurma kütüklerine asacağım!” (Tâhâ 20 /71) ayet-i kerimesinde kullanılan فِي harfinde tevile gitmeleri gerekir. Çünkü فِي harfi yukarıda da geçtiği üzere zarfiyyet manasını ifade eder. Oysaki asmak fiili hurma kütüğünün içinde değil üzerinde gerçekleşir. *Üzerinde olma* manasını ifade eden ise فِي harfi değil عَلَى harfidir. Tefsirlerde bunun tevili şu şekilde ifade edilmiştir: Asılacak olan kişilerin o hurma kütüklerindeki durumu ve bir nevi o kütüklerde yer tutmaları, tıpkı bir kabın içine konan şeyin o kabın içerisinde yerleşmesi ve orada yer edinmesi durumuna teşbih edilmiştir. Bu sebeple de burada fiil, عَلَى harfi ile değil de فِي harfi ile müteaddî olmuştur.⁴⁰ Yine, {إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ} “Şüphe yok ki iyiler kâfûr katılmış dolu bir kadehten içerler. (O kâfûr) Allah’ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır.” (el-İnsan, 76/5-6) ayet-i kerimesinde geçen يَشْرَبُ fiilinin البَاء harfi ile kullanılması sebebiyle bu fiilde tazmin olduğu yorumunu yapmışlardır. Çünkü يَشْرَبُ fiili harf-i cere muhtaç olmaksızın kendi başına müteaddî olan bir fiildir. Buna göre ayetteki يَشْرَبُ fiiline, cümlenin siyak ve sibakına uygun olup البَاء harfi ile kullanılan bir başka fiilin manası tazmin edilmiştir ki, bu fiil de يَرَوِي ya da يَلْتَدُّ fiilidir.⁴¹ Buna göre mana, *o suyu kana kana ya da tadına vara vara içerler*, şeklinde olur.

Küfeli dilcilerin çoğu ise, harf-i cerlerin birbiri yerine kullanıldıklarını kabul ederler.⁴² Buna göre yukarıda verdiğimiz {وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ} ayetinde فِي harfi mecaz, tazmin vs. bir yolla olmaksızın عَلَى harfi manasında

⁴⁰ Bkz. Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (538/1144), *el-Keşşaf an hakaiki ğavâmidî't-tenzil ve uyunî'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, thk., Muhammed Abdusselam, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009), 3:74; Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru ihyai't-turâsi'l-arabi, 1999), 22:76; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-muhît*, thk., Sıdkî Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1999), 7:358.

⁴¹ Bkz. Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, (ö. 710/1310), *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk., Yusuf Ali Bedevî, (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 2017), 3:577; es-Semîn el-Halebî, Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf (ö. 756/1355), *ed-Dürri'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk., Ahmed Muhammed Harrât, (Dımaşk: Dâru'l-kalem, ts.), 10:600.

Tazmin edilen farklı lafızlar için Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf* 4:656; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30:744; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (ö. 685/1286), *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk., Muhammed Muhyiddin el-Asfar, (Beyrut: Dâru'l-marife, 2013), 1077.

⁴² Batalyevsî, Abdullah b. Muhammed, (ö. 521/1127), *el-İktidâb fi şerhi edebi'l-küttâb*, Mustafa es-Sekâ- Hamid Abdulmecid, (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-misriyye, 1996), 2:262.

kullanılmıştır. {عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ} ayet-i kerimesinde ise الباء harfi, aynı şekilde من harfi manasında kullanılmıştır. Kûfeli dilcilerin, bu kullanımda mecâz ve tazmin gibi bir olgunun olmadığına dair bir görüşe varmalarındaki temel bakış açıları şudur: Bu fiillerin beraber kullanıldığı mezkûr harf-i cerlerin ifade ettiği manalar zaten Araplar tarafından bilinen ve çok düşünmeye gerek kalmadan anlaşılmanalardır. Bu sebeple bu gibi kullanımların mecâzî olduğu ya da bu kullanımların tazmin yoluyla gerçekleştiği söylemi zorlama bir yorumdan öte bir şey değildir.⁴³

Bazı araştırmacılar, Kûfeli dilcilerin bu konudaki görüşünün daha sade ve pratik kullanıma daha uygun olduğunu iddia etseler de⁴⁴ biz, bu meselede Basralı dilcilerin görüşünün daha isabetli ve belâğî açıdan çok daha ileri bir seviyede olduğunu düşünüyoruz. Çünkü her şeyden önce, Basralı dilcilerin görüşünde cümleye istiâre ve tazmin gibi belâğî açıdan son derece latif kullanımların katıldığını görüyoruz ki, bu durumun edebî açıdan zenginliği, izaha ihtiyaç bırakmayacak derecede belagat ilmi ehlince malumdur. Bu zenginliği burada açmaya çalışmak konumuzun sınırlarını zorlayacağı için bu konuya girmeyeceğiz. Fakat şu kadarını ifade etmeliyiz ki, bir ifadenin yaygın olarak kullanılıyor olması ve muhataplar tarafından hemen anlaşılıyor olmasını, o ifadeyi mecazın sınırları dışına çıkarmak için yeterli görmek bizce isabetli değildir. Nitekim kişinin çocuğu için “aslanım!” demesi durumunda, bu ifadenin ne manaya geldiği hemen anlaşılıyor olmasına rağmen, burada istiârenin bulunmadığı söylenemez. Ayrıca İbn Hişâm’ın da değindiği gibi⁴⁵ farklı bir mana yüklenme yoluyla mecaz olgusunun varlığı, fiillerde harflere nispetle daha kolaydır.

b. Aslî, Zâid ve Şibh-i Zâid Olan Harf-i cerler

Harf-i cerler taalluk etme ve cümle içerisinde özel bir mana ifade etme hususunda *aslî*, *zâid* ve *şibh-i zâid* olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bu kısımlar, bir sonraki başlıkta ele alacağımız taalluk konusuyla yakından ilgili olduğu için burada kısaca değinmekte fayda vardır.

Aslî olan harf-i cerler, cümle içerisinde var olan diğer kelimelerin ifade ettiği manalar dışında kendine has bir mana ifade eden ve bir fiil ya da şibh-i fiile taalluk etmesi gereken harflerdir ki cümle içerisinde bu harflerden müstağni kalınmaz.⁴⁶ Örneğin “زَيْدٌ فِي الدَّارِ” cümlesinde, فِي harf-i ceri zarfiyyet manası ifade etmektedir ve mahzûf bir fiil ya da şibh-i fiile taalluk

⁴³ Daha geniş bilgi için Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2:498 vd.

⁴⁴ Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2:501.

⁴⁵ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 755-756.

⁴⁶ Bkz. Muhammed İd, *en-Nahvu'l-musaffâ*, (Kahire: Mektebetu's-şebâb, ts.), 542; Galâyyînî Mustafa (ö. 1364/1944), *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005), 3:151.

etmektedir. Bu harf-i cer, aslî olması sebebiyle cümleden çıkarılamaz. Çünkü çıkarıldığında geriye “زيد الدار Zeyd evdir.” gibi bozuk manalı bir ifade kalmış olur. Zâid olan harf-i cerler ise, cümle içerisinde, başına dâhil oldukları ismi cer etmekle beraber cümleye kendine has yeni bir mana katmayan ve cümleden çıkarıldığında, cümlenin aslî manasında herhangi bir bozukluk meydana getirmeyen harflerdir. Zâid olan bu harf-i cerlerin -ileride açıklanacağı üzere- bir fiil ya da şibh-i fiile taalluk etmesi de söz konusu değildir. Harf-i cerler içerisinde zâid olarak kullanılanlar şunlardır: الباء، من، الكاف، اللام.⁴⁷ Bu harflerden kiminin zâid olarak kullanılması yaygın iken, kiminin kullanılması nadirdir. Ayrıca zâid olarak kullanılabilmesi, genel olarak kayıtsız ve kuralsız değildir. Bununla ilgili nahiv kitaplarında detaylı bilgiler mevcuttur.⁴⁸

Zâid olan bu harflerle ilgili yanlış anlaşılan bir husus vardır ki o da şudur: Bu harflerin zâid olması hiçbir şey ifade etmeyen, mühmel kelimeler oldukları manasına gelmez. Bilakis bu harfler, buldukları cümlenin manasını pekiştirirler. Nitekim nahiv bilginlerinin istilâhında zaid demek, manası olmayan (mühmel) harf demek değil, cümlenin manasını takviye/te'kid etmek için kullanılan harf demektir. Hatta bazı dilciler, cümlede zâid harf kullanmanın, o cümlenin tekrarı mesabesinde te'kid bildirdiğini ifade etmişlerdir.⁴⁹ Buna göre örneğin {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} “Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir!” ayet-i kerimesinde zâid olan الباء harfi bu cümlenin iki defa tekrarı demek olur ki, bu durumda ayetin en doğru tercümesi “Allah yaptıklarınızdan asla gâfil değildir!” şeklinde olur.

Zâid denince bu harflerin gereksiz olduğu gibi bir vehmin meydana gelmesi ve bunların Kur’ân-ı Kerîm’de de çokça kullanılmış olması sebebiyle, mütekaddimûn ulemanın birçoğu, bu harfleri zâid yerine *sıla* ve *müekkid* diye isimlendirmişlerdir.⁵⁰ Ayrıca zâid harflerin lafzı güzelleştirme gibi başka faydalarının olduğu da unutulmamalıdır.⁵¹

Şibh-i zâid olan harf-i cerler ise dâhil olduğu isimde amel eden ve cümleye yeni bir mana kattığı için cümleden çıkarılamayan, ancak bir fiil ya

⁴⁷ Bkz. Galâyyînî, *Câmiu'd-durûs*, 3:152.

⁴⁸ Bu harflerin zaid olarak kullanıldıkları yerler ve zâid olarak kullanılma şartlarıyla ilgili detaylar için Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 123 vd.; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 2:22; Galâyyînî, *Câmiu'd-durûs*, 3:152 vd.; Afgânî, Said b. Muhammed (ö. 1417/1996), *el-Mûcezz fî kavâidi'l-lugati'l-arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003), 334 vd.

⁴⁹ Bkz. Murâdî, *el-Cene'd-dâni*, 87.

⁵⁰ Bkz. İbn Hişâm, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Kavâ'idu'-i'râb*, (İstanbul: Muallim neşriyat, 2013), 140 vd.

⁵¹ Bkz. Adalı, Mustafa b. Hamza b. İbrahim (ö. 1085/1674), *Netâicu'l-efkâr fî şerhi'l-izhâr*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012), 47.

da şibh-i fiile taalluk etmeyen harflerdir.⁵² Bunlar cümleye mana katma bakımından aslî olan harfler gibiyken, taalluk etmeme bakımından zâid harfler gibidirler. Şibh-i zâid olan harfler şunlardır: لولا، لعل، حاشا، لعل، خلا، عدا، حاشا، لعل، لولا.⁵³ Mesela “İyi bilin ki, babasız doğan bazı çocuklar vardır. Yine anne-babasız bazı babalar vardır.” beytinde geçen بُّب harfi, kendisinden sonraki ismi cer etmiş ve cümleye azlık (taklîl) manası katmıştır, ancak herhangi bir fiile taalluk etmemiştir.

C. Taalluk

Buraya kadar şibh-i cümle diye adlandırılan zarflar ve câr-mecrûrlarla ilgili bazı önemli meseleler ele alındı. Bu başlık altında ise şibh-i cümlelerle sıkı bir ilgisi bulunan taalluk meselesi ele alınacaktır.

Sözlükte bir şeye asılı olmak, yapışmak, tutunmak, bağlanmak, ilgili olmak gibi manalara gelen علق - يعلق - علقًا وعلاقة وعلوقًا kelimesi⁵⁵ bir nahiv ıstılahı olarak ise zarf ve câr-mecrûrun fiil veya şibh-i fiil ile olan bağlantısını ifade eder.⁵⁶ Zarf ve câr-mecrûr için alakalı, irtibatlı manasına gelen müteallık (المتعلق) ıstılahı, zarf ve câr-mecrûrun irtibatlı olduğu fiil veya şibh-i fiil için ise kendisiyle irtibatlı olunan manasına gelen müteallak (المتعلق) ıstılahı kullanılır. Erken dönemlerde taalluk yerine sıla ıstılahı da kullanılmıştır. Nitekim *Me’âni’l-Kur’ân* isimli tefsirin müellifi Ferrâ (ö. 207/822) Tevbe sûresindeki {الْمَسْجِدُ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ} ayetinde geçen فيه câr-mecrûru için تقوم صلة لقوله: ifadeyi kullanmıştır.⁵⁷

Müteallık ile müteallak arasında var olan irtibat, tıpkı parça ile bütün arasında var olan irtibat gibi sağlamdır. Öyle ki şibh-i cümlelerin manası, fiil veya şibh-i fiiller olmaksızın açığa çıkmazken, fiil ve şibh-i fiillerin manası da şibh-i cümleler olmaksızın tamamlanamaz. Çünkü şibh-i cümlelerin cümle içerisinde kullanılma sebebi, cümledeki fiillerden tam olarak neyin ifade

⁵² Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2:419-420; Muhammed İd, *en-Nahvu’l-musaffâ*, 543.

⁵³ Birgîvî, Mehmed b. Pîr Ali, (ö. 981/1573), *İzhâru’l-esrâr*, thk., Dağıştânî, Enver b. Ebubekir, (Cidde: Dâru’l-minhâc, 2009), 52; Galâyyînî, *Câmiu’d-durûs*, 3:151.

⁵⁴ Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer (ö. 1093/1682), *Hizânetu’l-edeb ve lübbü lübbâbi lisâni’l-Arab*, thk., Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetu’l-hancî, 1997), 2:381.

Bu beytin birinci şatırında kastedilen Hz. İsa (a.s), ikinci şatırında kastedilen ise Hz. Adem (a.s)’dir.

⁵⁵ İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-vasît*, “alk” md., 673-674.

⁵⁶ Bkz. Lübdî, *Mu’cemu’l-mustalahât*, 156; Fahrettin Kabâve, *İrâbu’l-cümel*, 273.

⁵⁷ Bkz. Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd, (ö. 207/822), *Me’âni’l-Kur’ân*, thk., Ahmed Yusuf Necâtî v.dğr., (Mısır, Dâru’l-mısıriyye, ts.), 1:452.

Klasik tefsirlerde sıla kelimesinin taalluk manasında kullanıldığına dair pek çok örnek vardır.

edilmek istendiğini ortaya koymaktır. Örneğin “أسافر غدا إلى مكة” Yarın Mekke’ye gideceğim.” cümlesinde her bir kelime ayrı ayrı değerlendirilecek olursa; أسافر fiili, yolculuk yapmaya delalet eden ve herhangi bir şekilde kayıtlanmamış bir fiildir. Bu yolculuk, hemen olabileceği gibi saatler, günler, aylar ve yıllar sonra olabilir. Aynı şekilde bu yolculuk Mekke’ye, Medine’ye, Kudüs’e, Şam’a veya başka bir yere olabilir. Dikkat edilirse bu fiil, tek başına bir mana ifade etmekle birlikte, kayıtsız olduğu için tam bir mana ifade etme hususunda eksiktir. Bu fiile her kayıt getirildiğinde mana biraz daha tamamlanıp netleşmektedir. Örneğin غداً kaydı getirildikten sonra, fiil zaman olarak netleşmekte, إلى مكة kaydıyla yolculuğun nereye yapılacağı belirlenmektedir. “للحج مع الطلبة” öğrencilerle beraber”, “بالطائرة uçakla”, “من إسطنبول İstanbul’dan”, “haccetmek için” vb. başka kayıtlar getirilmek suretiyle mana tam ve mükemmele doğru seyretmektedir. Dikkat edilirse şibh-i cümle, fiille ifade edilmek istenen manayı açığa kavuşturmakta, fiil ise şibh-i cümlenin manasının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Böylece şibh-i cümle ile fiil arasında karşılıklı bir etkileşim oluşmaktadır. İşte cümlenin iki tarafı arasında meydana gelen bu irtibat ve etkileşime taalluk denir.⁵⁸

1. Müteallak

Yukarıda şibh-i cümlelerin bir müteallaka ihtiyaç duyduğundan bahsedildi. Müteallaka olan bu ihtiyacın sebebi şudur: Zarflar, fiilin meydana geldiği mekân ya da zamanı bildirdiği için bu mekân ya da zamanda meydana gelen fiile muhtaçtırlar. Aynı şekilde bazı fiillerin zayıf olmaları nedeniyle kendi başlarına isme ulaşip onda amel etmeleri, ancak harf-i cerler aracılığıyla mümkün olmaktadır. Bu harf-i cerler, fiilin manasını ve amelini isme ulaştırır vasıtalarlardır. Bu sebeple zarfların ve câr-mecrûrların bir fiille ilgisinin bulunması elzemdir.

Yukarıda yer yer şibh-i cümlelerin taalluk edebileceği kelime türlerine işaret edildi. Buna göre şibh-i cümleler, cümle içerisindeki her unsura müteallık olamazlar. Bunların müteallık olabileceği kelime türleri, kendisinde fiil (hades) manası taşıyan fiil, şibh-i fiil ve manay-ı fiildir.⁵⁹ Bunlara bir de müştak ile te’vîl edilen câmid kelimeleri eklemek gerekir.

Şibh-i cümleye müteallak olabilen birinci kelime türü fiildir. Örneğin “صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” dediğinde, câr-mecrûr olan مسجد’in müteallakı, صَلَّيْتُ fiilidir. Müteallak olan fiil, doğrudan mef’ûl alan fiillerden (müteaddî) olabileceği gibi doğrudan mef’ûl alamayan (lâzım) bir fiil de olabilir. Aynı şekilde mutasarrıf olabileceği gibi câmid de olabilir. Nâkıs fiilin müteallak

⁵⁸ Bkz. Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2:404; Fahrettin Kabâve, *İrâbu’l-cümel*, 273.

⁵⁹ Birgivi, *Izhâr*, 52.

olabilmesi ise dilciler arasında ihtilafıdır. İhtilafın kaynağı ise yukarıda işaret edilen hades manasını taşıyıp taşımayışındır. Nakıs fiillerin sadece zamana delalet edip hades manası taşımadığını savunan dilcilere göre⁶⁰ bu fiiller müteallak olamaz. Ancak genel kabul gören görüşe göre bu fiiller, zamana delalet ettiği gibi hadese de delalet ettikleri⁶¹ için müteallak olabilirler. Nakıs fiillerden yalnızca ليس fiili, hadese delalet etmediği⁶² için müteallak olamaz.⁶³

Şibh-i cümlelerin taalluk ettiği ikinci kelime türü ise şibh-i fiildir. Şibh-i fiilden kastedilen şey masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, mübalağa sîgaları gibi hadese delalet eden kelimelerdir. Bazı dilciler, hadese delalet ettiği için ism-i zaman ve ism-i mekânın da müteallak olabileceğini söylemişlerdir.⁶⁴

Şibh-i cümlelerin taalluk ettiği üçüncü kelime türü olan manay-ı fiilden kastedilen şey ise ism-i fiiller, ism-i mensuplar, müste'âr isimler gibi fiil ve şibh-i fiil olmadığı halde kendisinden fiil ya da şibh-i fiil manası anlaşılan lafızlardır.⁶⁵ Bunlar, kendilerinde hades manası olduğu için şibh-i cümlelerin müteallak olmaya uygundur. Buna göre “Ona hayret ediyorum.” cümlesindeki وي kelimesi, أعجب fiilinin manasını taşıdığı için câr-mecrûr olan له'nun müteallak olur.

Şibh-i cümlelerin taalluk ettiği dördüncü tür ise müştak ile te'vil edilen câmid kelimelerdir. Bazen bir kelime câmid olduğu halde müştak ile te'vil edilebilir ki bu durumda kendisinde hades manası taşıyan bu kelime müteallak olmaya da uygun olur.⁶⁶ Şu ayet-i kerimeyi bu duruma örnek vermek mümkündür: {وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ} “Hâlbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de.” (En'âm, 6/3) Bu ayet-i kerimede geçen lafza-i celâl, câmid olmasına rağmen câr-mecrûr olan فِي السَّمَوَاتِ ona müteallıktır. Lafzatullahın bu ayette müteallak olmasını mümkün kılan şey, onun معبود (ibadet edilen) ile

⁶⁰ Bu görüşü savunan dilcilerden bazıları şunlardır: Müberred, Farisî, İbn Cinnî, İbn Berhân ve Şelebîn. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 503.

⁶¹ Bkz. Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1:418.

⁶² Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 1:60.

⁶³ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, 503.

⁶⁴ Bkz. Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2:443. Sabbân, İbn Mâlik'in معزول عن مضيه بمعزل hakkında şöyle demektedir:

و"عن مضيه" متعلق بمعزل لأنه وإن كان اسم مكان يصح تعلق الظرف به لأنه يكتفي بما فيه راحة الفعل فهو كقولك: رأيت مدخلك إلى الدار فبطل منع البعض صحة تعلقه بمعزل واستغنى عما تكلفه فيه.

⁶⁵ Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, 291-292; Ayrıca Bkz. Birgivî, *İzhâr*, 81 vd.

⁶⁶ Bkz. Galâyîni, *Câmiu'd-durûs*, 3:155; Fahrettin Kabâve, *İ'râbu'l-cümel*, 283.

te'vîl edilmesidir. Buna göre ayetin manası, *وَهُوَ الْمَعْبُودُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ* şeklinde olmaktadır.⁶⁷

2. Müteallık Olan ve Olmayan Şibh-i Cümleler

Zarf olarak kullanılan lafızlar ile câr-mecrûrlar her zaman bir müteallaka ihtiyaç duymazlar. Bunlar içerisinde, taalluk edenler olduğu gibi taalluk etmeyenler de bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere bu hususta belirleyici olan unsur, zarfların hadesin meydana geldiği zamanı ya da mekânı bildirip içinde *في* manası taşıyan isim olup olmadığıdır. Harf-i cerlerin taalluk edip etmemesi hususunda belirleyici olan unsur ise bu harflerin cümleye yeni bir mana katıp katmadığı ve fiil ile isim arasında irtibat sağlama vazifesi görüp görmediğidir.⁶⁸ Buna göre cümle içerisinde, aslı zarf olmakla beraber nâib-i fâil konumunda olan isimler taalluk etmezler. Örneğin “ليلة القدر *سَهَرَتْ* ليلة القدر” cümlesindeki *ليلة القدر* aslında zarf idi. Çünkü bu cümlenin aslı “سَهَرَ زَيْدٌ لَيْلَةَ الْقَدْرِ” Zeyd Kadir gecesinde geceyi uykusuz geçirdi.” şeklindedir ve bu cümlede *ليلة* ismi, *سَهَرَ* fiilinin zarfı olup ona müteallıktır. Ancak fâilin hazfedilmesini gerektiren bir durum hâsıl olup da fâil hazfedilince, önceki cümlede zarf olan *ليلة* ismi, onun konumunda nâib-i fâil olarak bulundu. Bu durumda *ليلة* ismi artık zarf olmadığı gibi taalluk da etmez. Çünkü *سَهَرَ* fiiliyle arasında bulunan zarfiyyet ilişkisi bitmiş, isnâd ilişkisi meydana gelmiştir.

Aslı itibarıyla zarf olduğu halde taalluk etmeyen isimlerden biri de kendisinden önceki ifadeye tâbi olarak atıf, bedel ya da te'kîd olan isimdir.⁶⁹ Bu durumdaki isim mansûb olsa da artık fiille arasındaki alaka, zarfla fiil arasında bulunan alaka dışında bir şey olduğu için taalluk etmesi söz konusu değildir. Buna göre “أتيتُ بعدَ زيدٍ بعدَ زيدٍ” Zeyd'den sonra geldim, Zeyd'den sonra.” cümlesinde birinci *بعدَ* kelimesi, *أتيتُ* fiilinin gerçekleştiği zamanı ifade etmek üzere kullanıldığı için zarf olup *أتيتُ* fiiline müteallıktır. İkinci *بعدَ* kelimesi ise birinciyi te'kîd etmek amacıyla kullanıldığı için irapta birinci *بعدَ* kelimesinin te'kîdidir ve fiile taalluk etmez.

Harf-i cerlere gelince, bunlardan aslı olanlar taalluk eder. Ancak zâid ve şibh-i zâid olanlar taalluk etmez.⁷⁰ Çünkü zâid olanlar, sırf manayı takviye

⁶⁷ Bkz. Galâyyînî, *Câmiu'd-durûs*, 3:155; Dakr, Abdulganî b. Ali, *Mucemu'l-kavâidi'l-arabiyye*, (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1986), 172.

⁶⁸ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 507 vd.

⁶⁹ Fahrettin Kabâve, *İ'râbu'l-cümel*, 323.

⁷⁰ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 507 vd.

etmek için kullanılır, şibh-i zâid olanlar ise cümleye yeni bir mana kattığı halde fiil ile isim arasında irtibat kurma gibi bir rol üstlenmezler. Ayrıca câr-mecrûr cümle içerisinde tıpkı zarflarda olduğu gibi nâib-i fâil, bedel, matuf, te'kid konumunda bulunduğu taalluk etmez.⁷¹ Örneğin “ذُهِبَ بِزَيْدٍ” Zeyd götürüldü.” cümlesinde زيد kelimesi lafzen mecrûr, mahallen merfû olup nâib-i fâil olduğu için taalluk etmez.

3. Müteallakın Zikri ve Hazfi

Şibh-i cümlenin müteallakı, cümle içerisinde bazen mezkûr bazen de mahzûf olur.⁷² Hazfedilen müteallak ya فأأكل، وقف، ذهب، فرأ (yedi, durdu, gitti, okudu...) gibi husûsî manalı bir müteallak olur ya da استقر، وُجِدَ، ثبت، حدث، ثبت، وُجِدَ، استقر (oldu, meydana geldi, gerçekleşti)⁷³ gibi umûmî manalı bir müteallak olur. Müteallakın husûsî manalı bir kelime olması durumunda aslolan cümlede zikredilmesidir. Çünkü husûsî manalı binlerce fiil vardır. Bu fiilin cümlede zikredilmemesi durumunda kastedilenin ne olduğu anlaşılmayacaktır. Bu sebeple husûsî manalı bir fiil eğer hazfedilecekse mutlaka bu fiile delalet eden bir karîne bulunmalıdır. Bu karîne ya bir soru olur ya da lafzî veya manevî bir karîne olur.⁷⁴ Örneğin “متى تذهب” Ne zaman gideceksin?” sorusunun cevabında söylenen “غداً yarın” kelimesi, mahzûf bir müteallaka taalluk eder. Bu müteallak, soruda geçen تذهب fiilinin karînesiyle anlaşılan ذهب fiili veya ذاهب şibh-i fiilidir. Yine، {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا حُبِّبْ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصَ فِي الْقَتْلِ الْحَرْبِ بِالْحَرْبِ} “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür (öldürülür).” (el-Bakara, 2/178) ayet-i kerîmesinde câr-mecrûr olan بِالْحَرْبِ ifadesi, mahzûf olan bir müteallaka taalluk eder. O müteallak da, ayette zikredilen kısas karînesinden anlaşıldığı üzere، ya يَفْتُلُ fiilidir ya da مَقْتُولٌ⁷⁵ şibh-i fiilidir. Aynı şekilde {إِنَّهُ طَعَى فُقُلًا هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَّجِي} “Haydi Firavun’a git! Çünkü o pek azmıştır. Ona de ki: Temizlenmeye gönlün var mı?” ayet-i kerimelerinde geçen إِلَى أَنْ تَزَّجِي câr-mecrûru، mahzûf bir müteallaka taalluk

⁷¹ Fahrettin Kabâve, *İ'râbu'l-cümel*, 324-325.

⁷² Bkz. Adalı, *Netâicu'l-efkâr*, 46.

⁷³ Eğer kasıt mazi zamanda gerçekleşmiş bir durumu ifade etmek olursa bu fiillerin mazi sigaları takdir edilir. Eğer şimdiki zaman ya da gelecek zamanda meydana gelecek olan bir durum ifade edilmek istenirse bu durumda bu fiillerin muzarisi takdir edilir. Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 517.

⁷⁴ Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, 204-205; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2:414; Fahrettin Kabâve, *İ'râbu'l-cümel*, 293-294.

⁷⁵ Sâfi, Mahmud b. Abdurrahim (ö. 1376/1958), *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Dimaşk: Dâru'r-Reşid, 1997), 2:357.

eder ki bu müteallak da cümlelerin akışından (siyâk-sibâk) anlaşılabilir⁷⁶ veya رَغْبَةً (arzulamak, istemek) gibi bir kelimedir. Gerek mezkûr gerek mahzûf olup husûsî manalı bir müteallaka taalluk eden zarf ve câr-mecrûrlara *zarf-ı lağv* denir. Lağv (اللعو), sözlükte boş söz veya iş, kendisine itibar edilmeyen, kendisinde fayda bulunmayan, kastedilmeyen şey gibi manalara gelir.⁷⁷ Bu tür zarflara lağv denmesinin sebebi, cümle içerisinde anlatılmak istenen asıl mananın, müteallak olmaksızın bunlarla ifade edilememesidir. Örneğin “أكلتُ في الدار” ve “أكلتُ صباحاً” cümlelerinde câr-mecrûr ve zarfın müteallakı olan أكل fiili olmaksızın kastedilen mana ortaya çıkmaz. Yani manayı ifade etme hususunda bu câr-mecrûr ve zarflar zayıftır. Aynı şekilde müteallakın hazfedilmesi durumunda bu müteallakın manası doğrudan bu tür câr-mecrûr ve zarflardan anlaşılmadığı gibi hazfedilen fiilin zamiri de bunlara intikal etmez.⁷⁸ Lügatte ifade ettiği mananın olumsuz olması ve Kur’an-ı Kerîm ile hadis-i şerîflerde çokça bulunması sebebiyle bazı dilciler zarf-ı lağv ıstılahını âdâba muğayir sayarak bunun yerine, müteallakın husûsî manalı bir âmil olmasına itibarla, *zarf-ı hâs* ıstılahını tercih etmişlerdir.⁷⁹

Müteallakın umûmî manalı olması durumunda ise bu müteallakın hazfedilmesi vacip olur. Çünkü bu durumda şibh-i cümle, hazfedilen bu müteallakın manasını ifade etmede herhangi bir karîneye ihtiyaç duymaksızın kendi başına yeterlidir. Bu yeterliliğin sebebi, müteallakın husûsî bir manaya sahip olmayıp “olmak”, “meydana gelmek”, “gerçekleşmek” gibi kolayca anlaşılabilen genel bir manaya sahip olmasıdır.⁸⁰ Nahivciler bu yeterlilikten yola çıkarak, hazfedilen amilin manasının ve zamirinin şibh-i cümleye intikal ettiğini ifade etmişlerdir. Buna göre hazfedilen amilde bulunan zamir artık o amilin değil, şibh-i cümlelerin mamulü olup onunla merfû olur.⁸¹ Mananın ve amilin zamirinin şibh-i cümleye intikal edip onda karar kılmış olması sebebiyle bu tür şibh-i cümleler *zarf-ı müstakar* (kendisinde karar kılınmış olan zarf) diye isimlendirilmiştir.⁸² Zarf-ı müstakar cümlede haber, sıfat, hâl ve sıla olarak

⁷⁶ Sâfi, *el-Cedvel*, 30:231.

⁷⁷ İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-vasît*, “lğv” md., 882.

⁷⁸ Bkz. Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 1:293; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2:414.

⁷⁹ Şeyhzâde, Muhammed b. Mustafa el-Kûcevî (ö. 950/1543), *Şerhu Kavâidi’l-i’râb li’bni Hişâm*, thk., İsmail İsmail Merve, (Beyrut: Dâru’l-fikri’l-muasır, 1995), 74.

⁸⁰ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2:413.

⁸¹ Bkz. İbn Ya’îş, *Şerhu’l-mufassal*, 1:232.

⁸² Bkz. Vakkâd, Halid b. Abdillâh el-Cercâvî el-Ezherî (ö.905/1499), *Mûsilu’t-tullâb ilâ kavâidi’l-i’râb*, thk., Abdülkerim Mücahid, (Beyrut: Dâru’r-risale, 1996), 82; Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 1:293.

bulunur.⁸³ Örneğin “رَأَيْتُ طَائِرًا فَوْقَ الْغَصْنِ” Dalın üzerinde bulunan bir kuş gördüm.” cümlesinde bulunan فَوْقَ zarfı, umûmî manalı bir fiil ya da şibh-i fiile taalluk edip sıfat olur. Buna göre bu cümlenin takdiri, رَأَيْتُ طَائِرًا كَائِنًا/كَانَ فَوْقَ الْغَصْنِ şeklindedir.

Burada son olarak ikisi zarf-ı müstakarla alakalı, biri ise hem zarf-ı müstakar hem de zarf-ı lağv ile alakalı üç hususa temas etmek faydalı olacaktır:

Birinci husus, hazfedilen umûmî manalı müteallakın fiil mi, şibh-i fiil mi olduğu hususudur. Aralarında Ahfeş, Farisî ve Zemahşerî'nin de bulunduğu bazı dilciler, müteallakın şibh-i fiil olduğunu iddia ederek bu görüşlerini şöyle gerekçelendirmişlerdir: İsm-i fâil gibi şibh-i fiiller, harf-i cerlerin müteallakı olmaya daha uygun olan kelime türüdür. Çünkü kelimedede aslolan isimdir. Fiil ise fer'dir. Eğer ikisinden biri takdir edilecekse bu, kelimedede aslolan isim olmalıdır. Ayrıca şibh-i fiiller fâilleriyle birlikte *müfred*⁸⁴ kabul edilir. Fiiller ise fâilleriyle birlikte cümle olmaktadır. Müfred asıl olup, cümle ise onun fer'i olduğuna göre şibh-i fiilin takdir edilmesi daha uygundur. Yine zarf-ı müstakar cümle içerisinde bazen haber, sıfat ve hâl olur. Bunlarda aslolan ise müfred olmalarıdır. Aralarında Basralıların bulunduğu dilcilerin çoğunluğu ise müteallakın fiil olduğunu ifade ederek şöyle demişlerdir: Zarf-ı müstakarrın, ism-i fâil olan مَسْتَقَرٌّ، ثابت، كَائِنٌ gibi bir şibh-i fiile taalluk etmesinden ise اسْتَقَرَّ، ثَبِتَ، كَانَ gibi bir fiile taalluk etmesi daha uygundur. Çünkü her ne kadar genel olarak ism-i fâil asıl olup fiil fer' olsa da bu durum, amel etme hususu dışındaki meselelerde geçerlidir. Amel etme hususunda ise aslolan fiildir. İsm-i fâil ise fiilin fer'idir. Müteallak dediğimiz şey, şibh-i cümlede amel eden âmîl olduğuna göre ve amel etmede de aslolan fiil olduğuna göre takdir edilen şeyin fiil olması daha uygundur. Ayrıca zarf-ı müstakar, “رَأَيْتُ الَّذِي عِنْدَكَ” örneğinde olduğu gibi bazen sıla olur. Sıla ise yalnızca cümle olur. İsm-i fâil failiyle beraber cümle olmadığına göre sıla olan zarf-ı müstakarrın fiile taalluk etmesi gerekir.⁸⁵ Her iki görüşün de bazı haklı gerekçeleri bulunmakla birlikte zarf-ı müstakarrın fiile taalluk ettiği görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir. Çünkü taalluk meselesinde en

⁸³ Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *el-Muktadab*, 292-293.

⁸⁴ Burada müfredten kasıt bağlamından da anlaşılacağı üzere cümlenin mukabilinde kullanılan müfreddir. Yoksa tesniye ve ceminin mukabili olan müfred değildir.

⁸⁵ Bkz. Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed (ö. 577/1181), *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilaf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*, (byy.: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003), 1:198; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal*, 1:231-232; İbn Hişâm, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Şerhu Katrin-nedâ ve belli's-sadâ*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010), 142.

önde gelen husus, müteallık ile müteallak arasındaki amel yönüdür. Amelde ise aslolan fiildir. Şibh-i fiil ise ancak fiile benzediği için amel edebilmektedir. Ayrıca şibh-i cümlenin fiile taalluk etmesi halinde, sıla olan zarf-ı müstakarrın taallukunda da bir problem kalmamaktadır. Zarf-ı müstakarrın haber, sıfat, hâl olması durumunda öne sürülmüş olan “bunlarda aslolanın müfredlik olması” gerekçesine ise şöyle cevap verilebilir: Bunlarda aslolan müfredlik olsa da bunların Arap dilindeki muteber nazım ve nesirlerde cümle olarak geldiğinin sayılamayacak kadar çok örneği vardır.

İkinci husus ise, irap hükmünün zarf-ı müstakar ile müteallaktan hangisine ait olduğudur. Zarf-ı lağvde irap hükmü, zikredilmiş olan ya da karinesi bulunduğu için hazfedilen müteallaka verildiğinden dolayı bu zarf türünde herhangi bir problem bulunmamaktadır. Bu konu etrafındaki problem, sadece zarf-ı müstakar etrafında cereyan etmektedir. Buna göre örneğin {أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} “İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler.” (el-Bakara, 2/5) ayet-i kerimesindeki haber, zarf-ı müstakar olan عَلَىٰ هُدًى midir, yoksa bunun müteallakı mıdır? Aynı şekilde هُدًى kelimesinin sıfatı, zarf-ı müstakar olan مِنْ رَبِّهِمْ midir, yoksa bunun müteallakı mıdır? Bu konuda üç farklı görüş ileri sürülmüştür: Birinci görüşe göre irab hükmü, mahzuf müteallaka verilmelidir.⁸⁶ Bu görüş, nahivcilerin cumhuruna nispet edilmektedir.⁸⁷ İkinci görüşe göre, şibh-i cümlenin kendisine verilmelidir.⁸⁸ Üçüncü görüşe göre ise şibh-i cümle ile müteallakın ikisine birden verilmelidir.⁸⁹ Birinci görüşü savunanlar, amili merkeze alarak meseleye bakmışlardır. Buna göre şibh-i cümlede amel eden müteallak mahzûf da olsa irap hükmü ona verilmelidir. Çünkü o, asıl olandır. Şibh-i cümle ise sadece onun manasını tam olarak açığa çıkaran bir kayıttır. İkinci görüşü savunanlar ise zahire bakmışlardır. Buna göre aslolan müteallak da olsa zikredilmemek üzere hazfedilmiştir. Hazfedilen bu müteallakın manası ise umûmî bir mana olduğu için şibh-i cümleden kolayca anlaşılmakta ve ayrıca müteallakta bulunan merfû zamir de şibh-i cümleye intikal edip onunla merfû olmaktadır. Dolayısıyla irap hususunda, bu mahzuftan ziyade, var olana itibar etmek gerekir. Üçüncü görüş sahipleri ise şibh-i cümle ile müteallaktan herbirinin maksadı ifade etmede rol almış olmasına itibarla bu görüşlerini savunmuşlardır.

⁸⁶ İbn Hişâm, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti'bnî Mâlik*, thk., Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î, (byy.: Dâru'l-fikr li't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', ts.), 1:199.

⁸⁷ Fahrettin Kabâve, *l'râbu'l-cümel*, 324-325.

⁸⁸ Bkz. Vakkâd, Halid b. Abdillâh el-Cercâvî el-Ezherî (ö.905/1499), *Şerhu't-tasrîh ala't-tavdîh li Elfıyyeti'bnî Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, 2000), 1:206.

⁸⁹ Râdiyyüddîn el-Esterâbâdî bu görüştedir. Bkz. Vakkâd, *Şerhu't-tasrîh*, 1:206; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 1:293.

Değınmemız gereken ve hem zarf-ı müstakar hem de zarf-ı lağvle alakalı olan üçüncü husus ise câr-mecrûrun zarf-ı müstakar veya zarf-ı lağv olması durumunda irap hükmünün sadece mecrûra mı, yoksa hem câr hem de mecrûra mı verileceğidir. Diğer bir deyişle, örneğın “مرثٌ بزیدٍ” cümlesindeki mef’ulün bih gayr-i sarîh, yalnızca mecrûr mudur, yoksa câr-mecrûr birlikte midir? Benzer şekilde “زید فی الدار” cümlesinde, yukarıdaki ikinci görüşe göre haber, sadece mecrûr olan الدار mıdır, yoksa câr-mecrûr birlikte mi haber olur? Bu konuda nahivciler zarf-ı lağv ile zarf-ı müstakarrın farklı olduğunu ifade edip her birine farklı bir hüküm vermişlerdir. Buna göre zarf-ı lağvde irap hükmü, câr-mecrûrdan yalnızca mecrûra verilir. Bu durumda “مرثٌ بزیدٍ” cümlesinde زید lafzı, tek başına mahallen mansûb olup مَرَّ fiilinin mef’ulün bih gayr-i sarîhi olur. Zarf-ı müstakarda ise irap hükmü, câr ile mecrûra birlikte verilir. Buna göre de زید فی الدار cümlesinde haber, câr-mecrûr olan الدار فـی’dir.⁹⁰ Dilcilerin zarf-ı müstakar ile zarf-ı lağv arasında ayrıma gitmelerinin sebebi bizce şudur: Zarf-ı lağvde harf-i cerin vazifesi şibh-i fiil ile isim arasında bir irtibat sağlayıp şibh-i fiilin o isimde amel etmesini sağlamaktır. Dolayısıyla harf-i cer, bu zarf türünde sadece bir vasıta konumundadır. Şibh-i fiil, onun vasıtasıyla isimde amel ettiğı için irap hükmü vasıtaya değil, sadece harf-i cer ile mecrûr olan isme verilir. Zarf-ı müstakarda ise hazfedilen müteallakın manası, sadece mecrûrdan değil, câr ile mecrûrun her ikisinden anlaşılmalıdır. Ayrıca hazfedilen müteallakta bulunan zamir, bu câr-mecrûra intikal ettikten sonra câr ile mecrûr birlikte bu zamiri ref eder. İşte bu sebeplerle, zarf-ı lağvde irap hükmünde birbirinden ayrı değerdendirilen câr ile mecrûr, zarf-ı müstakarda birlikte değerdendirilmiştir.

4. Müteallakın Tespiti

Kullanılan bir cümleden kastedilen mananın doğru anlaşılabilmesi için seçilen kelimelerin manasını ve bu kelimelerin cümle içerisinde birbiriyle olan irtibatını doğru tespit etmek sağlıklı bir iletişimde olmazsa olmazdır. Bu noktada, birbiriyle çok sıkı bir ilişki içerisinde olan şibh-i cümle ile müteallakı arasındaki bağlantıyı sağlamak, kastedilen mananın anlaşılması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Şibh-i cümlenin müteallakının ne olduğunu birlikte belirleyen iki unsur vardır. Bunlardan biri lafzî unsurdur ki, yukarıda müteallak olmaya uygun olan kelime türleri anlatıldı. İkincisi ise manevî unsurdur ki bu, şibh-i cümle ile müteallakın bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkan mananın doğru ve makul olmasını ifade eder. Bazen bir cümle içerisinde lafzî açıdan

⁹⁰ Bkz. Şeyhzâde, *Şerhu kavâidi'l-i'râb*, 74; Uleymî, *Hâşiyetu Yasîn*, 1:166; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 1:293.

müteallak olmaya uygun birden fazla kelime bulunabilir. Bu durumda, müteallakın doğru tespit edilmesindeki tek ölçü mana olmaktır. Taallukun yanlış bir kelimeye yapılması, çoğu zaman yanlış ve akıldışı bir mananın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Örneğin “شَبَّهت خالدا وهو يجود بماله بالبحر” cümlesinde geçen بالبحر câr-mecrûru, lafzen iki fiile de müteallık olabilir. Ancak bunun وجود fiiline taalluk etmesi durumunda mana yanlış olmaktadır. Çünkü bu durumda Halid’in denizi bolca vermesi, denizi bağışlaması gibi tuhaf ve yanlış bir mana ortaya çıkmaktadır. Ancak câr-mecrûrun شَبَّه fiiline taalluk etmesi halinde mana düzgün ve sağlıklı olmaktadır. Bu durumda mana, “Malımı bağışlarken Halid’i (cömertlikte) denize benzettim.” şeklinde olmaktadır.

Bazen cümle içerisinde müteallak olmaya uygun birden fazla kelime bulunabilir. Bu durumda cümlenin siyak ve sibakı, cümleyi kuran kişinin vermek istediği asıl mesaj vb. birtakım karînelerden hareketle en doğru müteallak tespit edilmektedir. Örneğin {فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ فَالَتْ إِذْ أَبِي يَدْعُوكَ} (el-Kasas, 28/25.) ayet-i kerimesinde عَلَى اسْتِحْيَاءٍ utana utana, utangaç bir tavırla câr-mecrûru, ilk bakışta تَمْشِي fiiline müteallık olmaktadır. Buna göre mana “Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona gelip, ‘Babam, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.’ dedi.” şeklinde olmaktadır. Ne var ki bu ayetteki mezkûr câr-mecrûrun, kendisinden sonra gelen فَالَتْ fiiline taalluk etmesi de pekâlâ mümkündür. Buna göre ise mana şöyle olmaktadır: “Derken, o iki kadından biri yürüyerek ona gelip, utangaç bir tavırla ‘Babam, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.’ dedi.” Hemen yukarıda da ifade edildiği üzere bu gibi durumlarda cümlenin akışı, sözün sahibinin iletmek istediği mesaj vb. bazı karînelerden hareketle en doğru müteallak tespit edilmelidir.

Şibh-i cümlenin harf-i cer olması durumunda müteallakın tespiti harf-i cerlerin ifade ettiği manaların çeşitliliği sebebiyle zarflara göre biraz daha karışık olabilir. Zarflarda ise müteallakın tespiti son derece basittir. Çünkü cümle içerisinde zikredilen zaman ya da mekân zarfının içerisinde meydana gelen fiil/hades ne ise müteallak da odur.⁹¹ Örneğin {يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُخْرِجُ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} “Ölüden diriyi, diriden de ölüyü O çıkarıyor; yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor.” (er-Rûm, 30/19.) ayet-i kerimesinde geçen بَعْدَ zarfının müteallakını bulmak için “(Ölümünün) ardından ne

⁹¹ Bkz. Antâkî, *el-Muhît*, 3:377.

gerçekleşiyor?” sorusunu sormak yeterlidir.

Sonuç

Arap Dilinde, söylenmek istenen manayı ifade etmede, cümlenin temel öğeleri yanında bu amaca hizmet eden yan öğeler de bulunmaktadır. Bu öğelerden herbiri, birbiriyle bağlantılı olup manayı ifade etmede birbirini destekler. Yan öğelerden biri olan şibh-i cümle, temel öğelerin yetersiz kaldığı durumlarda cümle içerisinde çok önemli vazifeler üstlenir. Şibh-i cümle zarf ve câr-mecrûr olmak üzere iki alt başlıktan meydana gelir. Bunlardan herbiri, kendi içerisinde farklı açılardan birçok taksime tabi tutulur.

Şibh-i cümlelerin cümle içerisinde yüklendiği en önemli vazife, biri mana diğeri irap olmak üzere iki türdür. Buna göre zarf ve câr-mecrûrlardan herbiri, cümle içerisinde eksik, kapalı ya da umûmî manalı olması sebebiyle yetersiz kalan fiillerin bütün yönleriyle muhataba iletilmesi hususunda önemli bir rol oynar. Yine câr-mecrûrlar, mef'ûlde amel etme hususunda zayıf kalan bazı amilleri takviye ederek amel etmelerini sağlayarak irap açısından önemli bir vazifeyi ifa eder. Bu vazifeyi ifa ederken de dâhil olduğu isimle fiil arasında taalluk diye isimlendirilen manevî bir bağ kurarak cümlenin tam olarak anlaşılmasına katkı sunar.

Fiil/hades ile şibh-i cümleler arasında var olan taallukun yerinde tespit edilmesi, cümleden kastedilen mananın doğru anlaşılmasında çok önemlidir. Bu taallukta en önemli husus, müteallık ile müteallakın biraraya getirildiğinde birbiriyle tam bir uyum içerisinde olup doğru ve makul bir mana ifade etmeleridir. Ayrıca taallukun isabetli olması için, cümlede zikredilen unsurlar ile konuşan kişinin, muhatabın, ortamın, amacın vd. hâricî unsurların doğru tespit edilip yorumlanması gerekir.

Bu çalışmada zarf, câr-mecrûr ve taalluk ile ilgili meselelerin bir kısmına temas edildi. Bunun yanında konuyla bağlantılı olan diğer bazı hususlar da çalışılması gereken önemli konular arasında yer almaktadır. Söz gelimi Arap Dilinde zarf ve câr-mecrûrun takdîm ve te'hîr edilmesiyle ilgili, kendilerine verilmiş olan ayrıcalıkların kullanılması durumunda cümlenin unsurları arasında meydana gelecek tertip (nazım) farklılığının nahiv ilmüne yansması, cümlenin yapısında meydana getireceği değişiklikler ve bu değişikliklerin belâğî açıdan hangi sonuçları doğuracağı gibi hususlar bunlar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

ADALI, Mustafa b. Hamza b. İbrahim (ö. 1085/1674). *Netâicu'l-efkâr fî şerhi'l-İzhâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2012.

- AFGÂNÎ, Said b. Muhammed (ö. 1417/1996). *el-Mûcez fî kavâidi'l-lugati'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2003.
- AHMED Muhammed Abdullah. "Zâhiretu't-tekârud fi'n-nahvi'l-arabî". Mecelletu'l-camiati'l-İslamiyye, sy. 59 (ts.): 265-282.
- ANTÂKÎ, Muhammed. *el-Muhît fî esvâti'l-arabiyyeti ve nahvihâ ve sarfihâ*. Beyrut: Dâru's-şarki'l-arabî, ts.
- BAĞDÂDÎ, Abdulkadir b. Ömer (ö. 1093/1682). *Hizânetu'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-hancî, 1997.
- BATALYEVŞÎ, Abdullah b. Muhammed (ö. 521/1127). *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*: thk. Mustafa es-Sekâ- Hamid Abdulmecid, Kahire: Dâru'l-kütübi'l-mısriyye, 1996.
- BEYZÂVÎ, Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Muhyiddin el-Asfar, Beyrut: Dâru'l-marife, 2013.
- BİRDE'Î, Sadullah. *Hadâiku'd-dekâik alâ metni Enmûzec li'z-Zemahşerî*. İstanbul: Salah Bilici kitabevi, ts.
- BİRGİVÎ, Mehmed b. Pîr Ali (ö. 981/1573). *İzhâru'l-esrâr*. thk. Enver b. Ebubekir Dağistânî, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2009.
- BOLAY, M. Naci. "Delâlet". *DİA*. 9:119. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed (ö. 816/1413). *Mu'cemu't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Siddik el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-fazîlet, 2004.
- CÜRCÂNÎ, Abdülkahir b. Abdurrahman b. Muhammed (ö. 471/1078-79). *el-Avâmilü'l-mie*. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2009.
- DAKR, Abdulganî. *Mucemu'l-kavâidi'l-arabiyye*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1986.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî (ö. 745/1344). *el-Bahru'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1999.
- EBÛ'L-BEKÂ, Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî (ö. 616/1219). *el-Lübâb fî İleli'l-binâi ve'l-i'râb*. thk. Abdulilah Nebhân, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1995.
- ENBÂRÎ, Kemalüddin Ebu'l-Berekat Abdurrahman b. Muhammed (ö. 577/1181). *el-İnsâf fî mesâili'l-hilaf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. byy.: el-Mektebetu'l-asriyye, 2003.
- ESTERÂBÂDÎ, Radiyyüddîn Muhammed b. Hasan (ö. 688/1289). *Şerhu'l-Kâfiye*. thk. Yahya Beşir Mısrî, Riyad: Câmiatu'l-imam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, 1996.
- EŞMÛNÎ, Ali b. Muhammed (ö. 918/1513). *Menhecü's-sâlik ilâ Elfıyyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

- FERRÂ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd (ö. 207/822). *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf Necâtî v.dğr., Mısır: Dâru'l-mısriyye, ts.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub (ö. 817/1415). *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut, ts.
- FAHRETTİN KABÂVE. *Îrâbu'l-cümel ve eşbâu'l-cümel*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2014.
- GALÂYYİNÎ, Mustafa (ö. 1364/1944). *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005.
- GELİBOLÎ, Mustafa b. İbrahim (ö. 1176/1762). *Tuhfetu'l-ihvân fî şerhi el-Avâmili'l-mie li'l-Birgivi. Şurûhu'l-Avâmil* içinde, thk. İlyas Kaplan, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2014.
- ĞÛL, Mansur Hasan. *en-Nahvu't-tatbîkiyu'l-vâfi'l-müyesser*. Amman: Dâru Yâfâ, 2009.
- HASAN, Abbas (ö. 1398/1978). *en-Nahvu'l-vâfi*. Mısır: Dâru'l-meârif, ts.
- İbn AKÎL, Bahauddin Abdulah (ö. 769/1367). *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Dâru't-turas, 1980.
- İbn CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman (ö. 392/1002). *el-Hasâis*. byy.: el-Hey'etu'l-mısriyyetu'l-amme li'l-küttâb, ts.
- İbn FÂRİS, Ahmed (ö. 395/1004). *Mekâyîsu'l-luğa*. Kahire 2008.
- İbn HÂCİB, Cemalüddin Osman b. Ömer (ö. 646/1249). *el-idâh fî şerhi'l-Mufassal*. thk. Musa el-Alîlî, Bağdat: Vizâretu'l-evkâf ve's-şuûni'd-diniyye, ts.
- İbn HÂCİB, Cemaluddin b. Osman b. Ömer (ö. 646/1249). *el-Kâfiye fî ilmi'n-nahv*. thk. Salih Abdulazim, Kahire: Mektebetu'l-adab, 2010.
- İbn HİŞÂM, Cemâluddin Abdullah el-Ensârî (ö. 761/1360). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î, byy.: Dâru'l-fikr li't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî', ts.
- İbn HİŞÂM, Cemâluddin Abdullah el-Ensârî (ö. 761/1360). *Şerhu şuzûri'z-zehab*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2013.
- İbn HİŞÂM, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360). *Kavâ'idu'l-irâb*. İstanbul: Muallim neşriyat, 2013.
- İbn HİŞÂM, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360). *Şerhu Katrin-nedâ ve belli's'sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010.
- İbn HİŞÂM, Abdullah Cemaluddin b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360). *Muğni'l-lebib*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 2010.

- İbn MÂLİK, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274). *Elfiyye*. byy.: Dâru't-teâvun, ts.
- İbn MÂLİK, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274). *Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye*. thk. Abdulmün'im Ahmed, Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, ts.
- İbn MANZÛR, Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut 1994.
- İbn SERRÂC, Ebû Bekir Muhammed b. es-Sirrî (ö. 316/929). *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdulhuseyn el-Fetelî, Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1985.
- İbnu'l-VERRÂK, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdillah (ö. 381/991). *İlelu'n-Nahv*. thk. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş, Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1999.
- İbn YA'ÎŞ, Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş (ö. 643/1245). *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemaşerî*. thk. Emîl Bedî' Yakub, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- İD, Muhammed. en-Nahvu'l-musaffâ. Kahire: Mektebetu's-şebâb, ts.
- İSFERÂÛÎNÎ, İsmâuddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh (ö. 945/1538). *Şerhu'l-İsâm alâ Avâmili'l-Birgivi*. Şurûhu'l-Avâmil içinde, thk. İlyas Kaplan, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2014.
- Lübdî, Muhammed Semir Necib. *Mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfîyye*. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1985.
- MEHMET ZİHNİ EFENDİ (ö. 1331/1913). *el-Muktadab*. İstanbul: Marifet yay., 2008.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman b. Hasan Habenneke (ö. 1398/1978). *el-Belâgatü'l-arabiyye*. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 2010.
- MURÂDÎ, Hasan b. Kasım (ö. 749/1348). *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-meânî*. thk. Fahrettin Kabâve-Muhammed Nedim Fadıl, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992.
- MURÂDÎ, Hasan b. Kasım (ö. 749/1348). *Tavdîhu'l-makâsid ve'l-mesâlik bişerhi Elfiyyeti'bnî Mâlik*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, thk. Abdurrahman Ali Süleyman, Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 2008.
- MUSTAFA, İbrahim, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyât, Muhammed Ali Neccâr. *el-Mu'cemu'l-vasît*. byy.: y.y. ts.
- NECCÂR, Muhammed Abdulaziz. *Diyâu's-sâlik ilâ evdahî'l-mesâlik*. Beyrut: Müessesetu'r-risale, 2001.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedyevî, Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2017.

- RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1210). *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru ihyai't-turâsi'l-arabi, 1999.
- SABBÂN, Muhammed b. Ali (ö. 1206/1792). *Hâşiyetü's-Sabbân ala şerhi'l-Eşmûnî ala Elfiyyeti'bni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1997.
- SÂFÎ, Mahmud b. Abdurrahim (ö. 1376/1958). *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımaşk: Dâru'r-reşid, 1997.
- SÂMERRÂÎ, Fadıl Sâlih. *Meâni'n-nahv*. Amman: Dâru'l-fikr, 2011.
- SEMÎN EL-HALEBÎ, Şihabuddin Ahmed b. Yusuf (ö. 756/1355). *ed-Durru'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed Harrât, Dımaşk: Dâru'l-kalem, ts.
- SUYÛTÎ, Celaluddin (ö. 911/1505). *el-Behcetü'l-merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*. thk. Murtaza Ali Seyyah, byy.: Dâru'l-ulûm, 2012.
- SUYÛTÎ, Celaluddin (ö. 911/1505). *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdulhamid Hindâvî, Mısır: el-Mektebetu't-tevfikiyye, ts.
- SUYÛTÎ, Celaluddin (ö. 911/1505). *el-Metâli'u's-sa'ide fî şerhi'l-feride*. thk. Nebhân Yasîn, Bağdat: Dâru'r-risale, 1977.
- ŞEYHZÂDE, Muhammed b. Mustafa el-Kûcevî (ö. 950/1543). *Şerhu Kavâidi'l-i'râb li'bni Hişâm*. thk. İsmail İsmail Merve, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır, 1995.
- TAŞ, Süleyman. "Arap dilinde tazmin ve Kur'an-ı Kerim'de kullanılışı". Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid (ö. 1158/1745). *Keşşafu ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ahmed Hasan Behic, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, 2013.
- UBBEZÎ, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Endelusî (ö. 860/1455). *el-Hudûd fî ilmi'n-nahv*. thk. Necat Hasan Abdullah, Medine: el-Câmiatu'l-İslamiyye, 2001.
- ULEYMÎ, Yâsîn b. Zeynüddin (ö. 1061/1651). *Haşiyetu Yasin alâ şerhi't-tasrîh ala't-tavdîh li Elfiyyeti'bni Mâlik*. Kahire: el-Matbaatu'l-ezheriyye, 1908.
- VAKKÂD, Halid b. Abdullah el-Cercâvî el-Ezherî (ö.905/1499), *Şerhu't-tasrîh ala't-tavdîh li Elfiyyeti'bni Mâlik*. Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, Beyrut, 2000.
- VAKKÂD, Halid b. Abdullah el-Cercâvî el-Ezherî (ö.905/1499). *Mûsilu't-tullâb ilâ kavâidi'l-i'râb*. thk. Abdulkerim Mücahid, Beyrut: Dâru'r-risale, 1996.
- ZEMAŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144). *el-Mufasssal fî san'ati'l-i'râb*. thk. Ali Bû Melhem, Beyrut: Mektebetu'l-hilâl, 1993.
- ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144). *el-Keşşaf an hakaiki*

ġavâmidi't-tenzil ve uyuni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil. thk. Muhammed Abdusselam, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.

QISSI PREPOSITION AND DEPENDENCE IN ARABIC GRAMMER

© Fatih ULUGÖL^a

Extended Abstract

Sentence, by nature, consists of two main elements in all languages. These main elements which are called by the grammarians (*nahwiyyun*) *musnad* (predicate) and *musnad ilayh* (subject) are supported by auxiliary elements (*fadla*) for the full understanding of the desired meaning. Adverb (*zarf*) and preposition and genitive (*jâr-majrûr*), which are expressed with the concept of qissi preposition occupy an important place in explaining the time, place and situation of the act. The main subject of this article is the dependence (*ta'alluq*) of adverb and preposition and genitive on the adverb mentioned in the sentence or deleted, and the identification of this dependence correctly. In addition, in order for a text to be understood correctly, to put the duties of relevant elements in the sentence by explaining the principles necessary for the determination of the dependence serves to protect the collocutor from misunderstanding. The linguistic and terminological analyzes of the concepts of qissi preposition, adverb, preposition and genitive, and the meanings expressed in the records are explained by taking into consideration the diligence of the linguists in terms of conceptualization and division. In addition, the ways these concepts were used in classical works together with their synonyms have been dealt with, and the reasons for the literal differences were stated and the conceptual framework of qissi preposition and dependence have been was tried to be drawn. Acts expressing the time and place of the verb have divided into two parts by the linguists; indication of verb which acts upon adverbs have been evaluated in two respects as *hay'a* and *i'tibarî*. As a result of these divisions and evaluations, different provisions have emerged. The necessity of the qissi prepositions to be in contact with a verb in general terms is due to the need for act. Because

^a PhD., Presidency of Religious Affairs, mfatihulugol@gmail.com

without the act, there is no time and place when the act takes place. In this respect, qissi prepositions do not depend on any element in the sentence, but on such words as verbs, qissi verbs (*sibh al-fi'il*) and words meaning verbs (*ma'na al-fi'il*) which include meanings of action in themselves. What is meant by qissi verb is the words such as infinitive, active participle, passive participle, assimilate epithet, non preeminence which refer to act. As the relationship of adverbs and prepositions-genitives with verb, qissi verb and *ma'nâ al-fi'il* provides the meaningfulness of the sentence, the structure of the relationship and its correctness are important. In case of failing the right connection, it is inevitable to have different meanings. For this reason, there are a number of literal and inner indications for the determination of a correct dependence. In cases where the prepositions are imposed and used in the real meaning, dependence occurs by means of indications. However, there is controversy over whether the prepositions express any other meaning other than their original meaning. In such a case, how will dependent be determined? Basrian linguists tried to solve the use of prepositions outside of their real meaning by way of allegorical interpretation or overruling (*tadmîn*), while Kufan linguists said that the prepositions did not come to different meanings but were used interchangeably.

When the issue of dependence is taken as a consideration, the adverbs are divided into two as non-essential adverbs and predictive adverbs. This distinction is related to the fact qissi prepositions depend on a verb which has a general or special meaning, and it is a controversial issue among the grammarians in terms of parsing. It is also possible to delete the depended verb in the sentence depending on its having a general and special meaning. However, there is a need for specific conditions and clues for the deletion of a verb expressing a specific meaning. As regards the predictive adverb and non-essential adverb, the linguists disagree about the issues such as dependent's being verb or qissi verb and whether the provision of parsing refers to preposition or genitive. Because of such reasons as what really matter in the sentence is name and the name is accepted single with its agent (*fâ'il*), some linguists preferred qissi verb to be dependent of predictive adverb, some others preferred verb to be dependent in case the verb really matter and the qissi preposition is connection (*silâ*). Since in the dependence, the matter of acting in the qissi preposition is in the center, and acting in all kind of qissi verb, including sentence of connection, far overweighs, the second view is preferred in the article. As for the matter to which the provision of parsing should be given, to preposition or genitive, a distinction

is made, and the view that the provision of parsing in non-essential adverb should be only given to genitive, and in the predictive adverb to both preposition and genitive.

Keywords: Arabic Language and Rethoric, Arabic Grammar, Qissi Preposition, Adverb, Preposition and Genitive, Dependence.

